

АСЕРТИВНОТО ПОВЕДЕНИЕ – АЛТЕРНАТИВА НА ДЕТСКАТА АГРЕСИЯ

Весела Панчева Стоянова
Бургаски свободен университет

ASSERTIVE BEHAVIOR - AN ALTERNATIVE TO CHILD AGGRESSION

Vesela Pancheva Stoianova
Burgas Free University

ABSTRACT: This report discusses some theoretical and applied aspects of the problem of child aggression and ways to form assertive behavior among students in third and fourth grade. The thesis that is advocated in this report is that assertive behavior can be formed by creating an appropriate educational environment. This is a long and difficult process that requires a unified focus of conscious thought and action by the child and leads to self-actualization and growth of the child's personality. Once learned, it becomes its enduring characteristic and enables it to make independent decisions, through independent thinking, turning to personal experience, accurate judgment, initiative, ingenuity, personal discipline, and cooperation.

Key words: *aggressive behavior, assertive behavior, integrated thematic learning through involvement in practical activities.*

В настоящата статия се разглеждат някои теоритико-приложни аспекти на проблема за детската агресия и начините за формиране на асертивно поведение сред учениците в трети четвърти клас. Тезата, която се застъпва в него е, че асертивното поведение може да бъде формирано при създаване на подходяща образователна среда. Това е дълъг и труден процес, който изисква унифицирано фокусиране на съзнателната мисъл и действия от детето и води до самоактуализиране и израстване на детската личност. Веднъж научено, то става нейна трайна характеристика и ѝ дава възможност да взема самостоятелни решения, чрез независимо мислене, обръщане към личния опит, точна преценка, инициатива, изобретателност, лична дисциплина и сътрудничество.

Основните понятия в настоящата статия: агресивно поведение, асертивно поведение, интегрирано-тематично учене чрез включване в практически дейности са част от дисертационния ми труд на тема „Трансформация на агресивното поведение в асертивно поведение чрез създаване на вълшебни при-

казки при ученици от начален етап на обучение (3-4 клас) и в него са подробно проучени и интерпретирани.

Коректната употреба на понятията в сферата на човешката агресия предполага изясняване на техните особености. Приема се, че съществува фина разлика между агресия, агресивност и агресивно поведение, която се свежда до многозначност на определянето на понятието агресия, тъй като във всекидневния език терминът се използва в най-различни значения.[4]

В психологията, както във всяка друга наука няма еднозначно определение на агресивността. Това към което се придържане в настоящия доклад е: „агресивността е специфична форма на поведение, което се изразява в демонстрация на неприязън, а понякога и на груба сила спрямо друго, с намерение да му причини вреда, болка.“ [8,с.277]

Агресията и агресивното поведение може да е оръжие, което да се използва за градивни цели (затова съществуват понятия като борбеност, свръх амбициозност и други), но в същото време може да унищожи всичко – както обектите на агресивното поведение, така и субекта на агресивно действие. Тя е инстинкт за самосъхранение, целеустременост в преследване на целите, поставени от личността пред самата нея. Интересът на социалните психолози към проблема за агресията се заражда през 1939 г., когато групата на Йейл, както често наричат учените от Йейлският университет на САЩ (*Йоан Долард, Леонард Дуб, Нийл Милър, Хобърт Маурер и Робърт Сийрс*) публикува своята монография „Фрустрация и агресия“. Тази работа е замислена като синтез на идеите в психоанализата и традицията на Кларк Хъл в бихейвиоризма; тя поражда много спорове и още повече емпирични изследвания. Съществуват три групи теории за агресията [5, с. 26-28]:

- *Агресията като инстинкт* (Конрад Лоренц, Робърт Ардри и Дезмънд Морис)

Агресията произтича главно от вроден инстинкт за борба. Агресивната енергия спонтанно и непрекъснато се генерира в човека, при това с постоянна скорост. С течение на времето агресивната енергия се акумулира и колкото повече се е натрупала, толкова по-слаб стимул е необходим за нейното действие или освобождаване в открито агресивно поведение.

- *Агресията като нагон* (драйв) (Леонард Бърковиц, Сеймур Фешбах) [6, с.68]

Леонард Бърковиц смята, че стимули, които са редовно асоциирани с агресията, могат постепенно да придобият способността да предизвикват агресивни действия у предварително провокирани хора. Според него фрустрацията предизвиква гняв, който сам по себе си не води до открита агресия, а към готовност или нагласа да се реагира агресивно. Фактическата открита агресия няма да се появи, освен ако не присъстват подходящите релевантни на агресията знаци. Знаците са обикновено стимули (хора, места, предмети и т.н.), свързани с настоящи или предишни провокатори на гнева.

○ *Агресията като социално учене* (Алберт Бандура).

Теорията на научаването на Бандура представя най-всеобхватната теория или начин на мислене за човешката агресия от позициите на социалното учене [2]. Той издига тезата, че агресивното поведение може да се учи по същия начин, както и всяко друго поведение – чрез условните връзки на подкреплението и наказанието.

Така наблюдаваното поведение бързо става част от поведенческият репертоар на човека, превръща се в агресивен сценарий. В зависимост от опита и от индивидуалната история на социалното научаване и от свойствата на стимулната ситуация една подбуда може да води до зависимост, бягство, конструктивно справяне с проблема или агресия [2, с.48-57]

Отговорните за агресията процеси са по същество идентични на процесите, релевантни на ученето, изпълнението и поддържането на повечето форми на открито поведение. Най-голямото ударение при придобиването на агресията се поставя върху процеса на съпреживяване. Това учене, чрез наблюдение се счита като произтичащо от три типа моделиращи влияния: семейни, субкултурни и символни.

Позовавайки се на Теорията на Алберт Бандура за агресивността, като социално учене повече от двадесет години създаваме политики за алтернатива на агресивното поведение сред подрастващите в училището, което ръководя от 2000- та година насам първо, като зам. директор, а от 2009 година като директор на СУ „Димитър Талев“ град Добрич. Създадохме цялостна система за превенция и противодействие на агресивните прояви в училище и смея да твърдя, че тя дава своите положителни резултати в поведението, израстването и реализацията на нашите талевски възпитаници.

Агресията е инструмент за постигане на власт и себеутвърждаване. Хората се раждат с агресивен нагон, а средата е тази, която трябва да ни научи да го управляваме и контролираме. Родителите са значимите хора в живота на едно дете и са базисен модел за подражание. Когато има лошо родителстване, детето няма как да има друг модел на подражание, освен този на който е свидетел.

Становището, около което се обединяваме е, че децата не са единствените отговорни за своята агресия и агресивно поведение и, че тежестта се пада на възрастните. За съжаление няма „Училище за родители“ и често ставайки такива ние се оказваме неподготвени за тази, толкова важна и благородна роля. Грешките, които допускаме се оказват необратими и непредсказуеми. Ето защо възпитанието на децата трябва да започне от родителите и семейството.

Но какво е съвременното семейство? То е резултат от всичко онова, което се случва във всички сфери на общественно-икономическият ни живот. Забързани в своето ежедневие родителите отделят твърде малко време да общуват с децата си и разговорите се заключават в това дали са нахранени и от какво имат нужда, но само в смисъла на материално удовлетворяване на потребностите им. Икономическата криза и безработицата принуди много семейства да

живеят разделени, да пътуват и да не се виждат често. Възпитавани в едни условия, а принудени да живеят в нови икономически реалности много възрастни не успяха да се адаптират. Нивото на стрес и съотношението на положителни и отрицателни моменти в отношенията в семейството влияят на процеса на научаване на агресията. Децата, независимо от вродените черти на характера си, копират поведението на възрастните около себе си, наблюдават и имитират начина, по който родителите им овладяват гнева и раздразнението си. Днес децата неизбежно са подложени на влиянието на различните медии. Моделите на поведение, които виждат по телевизията (понякога дори в детските предавания), нерядко показват решаване на проблем чрез физическо насилие.

С изправянето на човечеството пред COVID19 реалността и всички мерки за безопасност, които следвахме, започнахме да ставаме свидетели на процеси и явления в обществото с непредсказуеми последствия, както върху възрастните, така и върху детското поведение, което е не само агресивно, но и автоагресивно. Преминаването на образователната ни система на електронно обучение, социалната изолация, липсата на двигателна активност и приятелско общуване между децата са част от предпоставките за новите проявления на агресивност. Формите на агресивно поведение се отличават, както в подбудите, така и в особеностите на самото поведение. Обикновено те имат различни рискови фактори и протичане. Как едно дете ще изрази агресията си, зависи от възрастта и пола му. Така например от моята педагогическа практика и наблюденията, които имам момчетата от прогимназиален и гимназиален етап на обучение по-често прибягват към открита и физическа, а момичетата – към индиректна и вербална агресия. За децата от начален етап на обучение в емперичното изследване, което проведох в дисертационния ми труд резултатите показаха, че децата от трети и четвърти клас нямат коренно различие както във възрастта, така и в половите. Това е една сравнително хомогенна по своята същност възрастова група, която беше обект на моите изследователски търсения. Агресивните прояви бяха сходни и преобладаваха в спектъра на вербалната агресия изразена в недоволство, ревност и завист. Като методи на изследване бяха използвани Наблюдение с протокол, Въпросникът за агресивност на Бъс-Пери, адаптиран за деца и Тест за асертивност на Дж.Тиндал адаптиран от сдружение „Съветите на училищните психолози“.

Напоследък ставаме свидетели на все по-чести прояви на кибер агресивност в социалните мрежи, която по своята форма е вид индиректна вербална агресия, но с много по-големи щети, поради своя обхват на разпространение и въздействие. Разпространението на слухове и лъжи, с цел да се навреди на някого придобива популярност в детските среди и за най-голямо съжаление се снижава възрастовата граница на извършителите.

Електронно обучение в отдалечена среда даде шанс в пандемичните условия все пак да се провежда образователен процес, но за съжаление създаде и условия за неочаквани реакции и агресивни поведенчески модели разиграва-

ни във виртуалната класна стая, чрез словесни кибер битки. Изразните средства са цветущи обиди, украсени със злоупотреба на лични снимки свалени от профилите в социалните мрежи, дообработени със средствата на информационните технологии и пуснати за унижение и забавление за сметка на жертвата. Тези нови проявления на модерна агресия трябва да се потушават своевременно, за да не придобият неуправлявани размери. В нашето училище има създадена система за противодействие и моментална реакция и всеки, който е дръзнал да си позволи подобно деяние се включва в процедура от мерки и дейности за осъзнаване на простъпката и недопускане на повторна такава. [9, с. 89]

Асертивността е едно от най-важните социални умения в съвременния свят и създаването на работещи модели за формирането му става все по-актуално и наложително. Това е умение, което изисква достатъчно информация и време, за да бъде усвоено и приложено на практика от съвременният човек във всички сфери на живота. Това е и една от основните задачи, които си поставяме в дисертационния труд за създаване на работещ и ефективен модел за трансформация на агресивно поведение в асертивно. Асертивността е част от цялата палитра на емоционалната интелигентност и прави комуникацията между хората по-ефективна. Тя е умението да представяме спокойно и уважително позицията и идеите си във всички сфери на живота си, подпомага управлението на конфликти, подобрява самооценката и има отношение към доброто психично здраве и благополучие. Понятието асертивност, както всяко понятие в психологията няма еднозначно определение, но във всички съществуващи има множество близки описания, които определят асертивността, като „съвкупност от умения, вярвания, нагласи и поведения, които способстват автентичното изразяване и взаимодействие на личността пред себе си и пред света.“[12]

Началото на експерименталното изучаване на този психичен феномен е свързано с клиничната практика, в чиято сфера работят психолозите Андрю Солтър, Джеймс Уолп, Арнолд Лазаръс, Арън Бек, Артър Фрийман, Рита и Рюдгер Улрих и др. За пръв път концепцията за асертивност се появява в трудовете на американския психолог Андрю Солтър, който комбинира ключовите разпоредби на хуманистичната психология и говори за асертивно обучение. През 1949 г. той публикува книга озаглавена „*Кондиционирана рефлексивна терапия*“ [10], в която се описват негативните ефекти от емоционалното обуславяне при липсата на асертивност. В работата си той представя модел с различни процедури за справяне в различни противоречиви ситуации и способността на личността да изразява своите емоции (възбуждаща личност) и (инхибираща личност) по начин, в който тя ясно очертава своите лични граници и зачита личните граници на другите участници в създадената ситуация. Формирането на асертивно поведение е процес, който изисква от отделната личност да преразгледа доколко личното ѝ поведение изразява собствените ѝ склонности и доколко това се налага от някой друг от близкото или далеч-

ното ѝ обкръжение. В този процес е необходимо да се осъзнае факта, че всеки сам е отговорен за действията и постъпките си и ако не е доволен от живота си, тогава той трябва да се коригира. Често се случва човек да попадне в ситуации чужди за него, като нагласи и ценности, от които да не може да излезе и страда от това. Ключовите моменти на обучението по асертивност включват замяна на негодни нагласи с нови. Като автор на термина асертивност се счита Джоузеф Уолп, основавайки концепцията си върху работата на Андрю Солтър. Джоузеф Уолп за първи път използва термина в книгата си „Взаимна инхибиторна психотерапия“ през 1958 г. [10], в която помества своята теория за обучение, наречена „Реципрочно инхибиране“. „Реципрочното поведение е поведение, което се конкурира помежду си. Ако една ситуация предизвика определен отговор, въведеният нов стимул може да предизвика различен отговор, а старата реакция може да бъде отслабена. Тъй като субектът все повече реагира по алтернативен начин, възниква ново обучение и старото поведение постепенно изчезва напълно.“ [11]

Асертивното поведение е ефективно при всяко взаимодействие. То може да бъде формирано, чрез различни методи и техники и може да улесни създаването на близки взаимоотношения с хората от обкръжението, както и успешна комуникация с авторитети. Веднъж научено асертивното поведение и редовното използване на подходите с увереност, настойчивост, откритост, уважение и честност към авторитети, от чието решение зависи постигането на значими цели, то шансовете за успех се увеличават. Хората, които подкрепят тази психологическа концепция, следват определени постулати, които Мануел Смит (американски психотерапевт) формулира в своята книга „Обучение на самоувереност“. Асертивното поведение може да бъде объркано с агресивно или пасивно поведение, основано на отношения. В дисертационния труд даваме някои индикатори, които могат да ни помогнат да се разграничи асертивното от агресивно и пасивно проявление на личността. В комуникацията съществуват четири основни поведенчески стила: *асертивен, агресивен, пасивен, пасивно-агресивен*. Заставаме зад тезата, че проявлението на асертивното поведение до голяма степен се обуславят от личностната самооценка, която е активен фактор в детерминиране на дейността и поведението на човека. В процеса на формирането на съзнанието се формира и самосъзнанието, т.е. осъзнавайки своята социална среда, личността осъзнава и самата себе си.

Самосъзнанието е особена форма на съзнанието, чийто обект е собствената личност като субект на дейността. То е насоченост към собствените действия, чувства, мисли, поведение, към собствената обществена позиция. Самопознанието е знание за самия себе си. Особено значение има емоционално-ценностното отношение към себе си, което е специфично образование на самосъзнанието. Човек става субект на дейността, когато осъзнае отношенията си към действителността, като отношения към самия себе си. Най-ясно самосъзнанието се проявява в самооценката, т.е. способността на човека на ос-

новата на собствените си представи за самия себе си, за своите възможности, успехи и неуспехи, за качествата които притежава, за отношението на възрастните и връстниците към него да отчита точно и ясно мотивите на поведение и резултатите от дейността си. Тя е динамично образуване на психиката и нейното съдържание се определя от специфичните условия на индивидуалното развитие на личността [6, с.89]

Адекватната самооценка представлява необходима предпоставка за правилна ориентация в обществените взаимоотношения. Това е нещото, към което трябва да се научат хората още от най-ранна възраст докато изграждат убежденията за себе си на базата на личния опит и на одобрението или неодобрението на околните. Самооценъчните процеси оформят параметрите на взаимоотношенията между детето и обкръжаващия го свят, допринасят за развитието на неговата компетентност и гарантират качеството на изпълняваните от него дейности [6, с. 95]. Самооценката е свързана с формирането на определено ниво на претенции, отразяващи стремежа към определена степен на постижения в различни области на човешкия живот. Уйлям Джеймс предлага формула за определяне на самооценката, според която тя е в пропорционална зависимост от успехите и обратно пропорционална от претенциите на личността. Според тази формула пътят за повишаване на самооценката се изразява в увеличаване на успехите и намаляване на претенциите на личността [6, с.95] Колкото повече една личност се чувства реализирана, пълноценна и удовлетворена, толкова тя има адекватна самооценка. Ако обаче с повишаването на успехите расте и равнището на претенциите, самооценката остава една и съща.

Считаме, че умението за саморегулация представлява важно психологическо условие за реализирането на процеса на самоусъвършенстване и лежи в основата на трайните проявления на асертивно поведение. Саморегулацията включва анализ на собствените възможности и готовност за правилно възприемане на изискванията на другите хора, планиране и анализ на ситуацията, в която трябва да се действа във връзка с реализацията на тези изисквания.

Мощен стимул и условие за самоусъвършенстване представляват художествената литература и изкуството във всички негови направления. Чрез силата на яркостта на художествените образи в литературата и изкуството се оказва действено влияние върху съзнанието на читателите, реципиентите. Произведенията на изкуството и литературата дават не само знания, но и пораядат мисли и чувства, които стимулират въображението, мобилизират волята за действие, за саморегулация. [7,с.63-70] За Карл Роджърс самосъзнанието е ключово понятие за личността, Резултат от самосъзнанието е приемането на себе си, но и вяра в себе си, способността да се направи правилен избор по отношение на самия себе си.

Тези препоръки са взаимствани и внедрени в СУ „Димитър Талев“ град Добрич при прилагането на иновативният модел на „Интегрирано тематично

учене, чрез включване в комплексни дейности“ и най-вече във въведената допълнителна факултативна форма за учениците от 2 до 10 клас „Драма и гражданско образование“. От няколко години в училището ефективно действа Център за личностно развитие, в който с всички ученици от 1 до 12 клас се провеждат тематични тренинги и позитивни инициативи, дарителски и тематични кампании. Той е важно звено от цялостната система за превенция и противодействие на агресивното поведение в училище. Независимо към коя възраст са насочени дейностите на Центъра те имат обединяваща цел – формиране на пълноценна детска личност, с адекватна оценъчна система, която лежи в основата на асертивното поведение. Темите така са подбрани, че по достъпен начин да формират поведение различно от агресивните модели. Дейността е насочена към въвеждането на тренинги по социални умения и е ефективна стратегия и добра практика за повишаване личната самооценка на учениците, тяхната самоувереност и самочувствие. Дейностите за разгръщане на комуникативните умения, възможностите за разрешаване на конфликтите и мотивацията за личностно израстване и самоусъвършенстване са невъзможни без наличието на способности за адекватно самооценяване. Това го постигаме с периодични изследвания на учениците, за да открием стъпките в тяхното развитие и ако е нужно да съставим индивидуална програма за въздействие и промяна.

В училището са създадени множество добри практики за формиране на личностни модели на поведение чрез решаване на казуси, драматизиране и инсцениране на житейски и литературни сценарии и творби. В основата на част от тях стоят творчески инструменти за формиране на асертивно поведение и създаване на трайни поведенчески модели у учениците и утвърждаването му, като алтернатива на детската агресия. Работата в този Център за личностно развитие има за цел да предпази децата от агресивни прояви и да им покаже работещи техники за справяне с гнева и враждебността. Има създадени множество тренинги за формиране на адекватна личностна самооценка, като важна част от състава на асертивното поведение. Заставаме зад тезата, че учениците, които са наясно със своите възможности и са уверени в себе си са по-малко склонни към агресивност, независимо от ситуациите, в които участват. Често пъти сме ставали свидетели на случаи, в които наши ученици са били активни медиатори в конфликтни ситуации с техни връстници от други училища и са предотвратявали конфликти с неясен изход.

Неадекватната самооценка било то занижена или завишена е фактор за агресивно поведение. Чувството на неоцененост, на отхвърленост или прекалената разглезеност и липса на критерии за добро поведение кара децата да извършват действия, с които да предизвикат вниманието на значимите възрастни, както в семейството, така и в училище.

Децата черпят знания за моделите на агресивно поведение от три основни източници. Вероятно агресивното поведение на децата зависи от това, сблъскват ли се те с проява на агресия у дома. Липсата на самочувствие не е

непременно свързана с липсата на способности, а по-скоро с нереалистични очаквания и стандарти. Здравословното самочувствие не зависи само от успеха, защото всеки човек преживява неуспехи и винаги има някой, който се справя по-добре в нещо. Когато има балансирано и положително самочувствие, хората се харесва и приемат такива, каквито са. При неуспех, изкривената потребност от изява и превъзходство може да доведе до разрушителни емоции. Тъгата може да се превърне в депресия, а здравословният гняв от стимул за развитие може да стане разрушителна сила. Ниското самоуважение при децата е свързано с физически наказания и липса на засвидетелстване на обич от страна на родителите. Децата с ниско самочувствие разчитат на стратегии за справяне, които са контрапродуктивни, например тормоз, протести, измами, бягства, манипулации и т.н. Положителната самооценка предпазва децата от психичен дистрес и им дава възможност да се справят с трудни житейски ситуации фактор за уверено поведение. За да се изгради положителна самооценка могат да се използват различни техники.

- да се акцентира върху позитивния житейски опит, за да се възстановят собствените ресурси на детето за справяне в критични ситуации;
- децата не трябва да бъдат постоянно под натиск да вършат все повече дейности и при това по-добре;
- не е достатъчно възрастните да казват, че обичат детето – то трябва да се чувства обичано. Има голяма разлика между това, да те обичат и да се чувстваш обичан;
- децата не трябва просто да са приемани такива каквито са, но и да бъдат ценени такива каквито са;
- децата трябва да се научат да възприемат чувствата си, да бъдат окуражавани от възрастните. Те трябва да се чувстват специални, само защото съществуват. Ако позитивността засилва самооценката, обичта я храни.

В педагогическата практика формирането на адекватната самооценка се приема за психологическо условие за реализиране на процеса на самовъзпитание. Формирайки се в учебната дейност и в процеса на общуването самооценката може да стане устойчиво свойство на личността на ученика и благоприятна психологическа предпоставка за развитието на самовъзпитанието. Адекватната устойчива самооценка слага позитивен отпечатък върху всички страни от живота и личността на децата. Тя е важен психологически източник за уверено и уважително отношение към себе си и другите, а това лежи в основата на асертивното поведение.

Генералната цел на всяка образователна система е да създаде образователни политики и програми, които да гарантират израстването на личността на подрастващите не само като добре образовани, но и добре възпитани, емоционално стабилни и притежаващи умения за живот социума. Формирането на учениковата личност е труден, многообразен и продължителен процес, изпълнен

с предизвикателства, като едно от тях е агресивното поведение и неговите проявления в детското обкръжение. Водени от желанието да променим съвременните тенденции на увеличаване броя на агресивните прояви в училище и снижаване възрастта на извършителите им, както и да противодействаме с положителни поведенчески модели, създадохме „*модел*“ с включени подходящи методически подходи и инструменти за изграждане на асертивно поведение, като алтернатива на детската агресия.

Изводът до който достигнахме от направеното изследване е, че „*моделът*“ носи потенциал и способства за промяна в нагласите и поведението на учениците към консенсусни действия и сътрудничество, към търсене на взаимно-приемливи решения основани на зачитане правата и отговорностите на всички участници в възникващите ситуации. Запленени от постъпките на положителните герои в създадените от тях приказки те до голяма степен искат да приличат на тях – да бъдат добри и да вършат добри дела за всички. Създадените приказки носят послания за бъдещето на човечеството, в което ще царят мир и разбиране между хората – без насилие, болести и войни. Прилагането в практиката на предложените методи ще спомогне за изграждането и формирането на успяващи и удовлетворени от постиженията си личности. Авторското виждане по този въпрос, е че колкото повече възможности за положителна изява имат децата от тази възраст, толкова по-стабилни и уверени израстват те. Колкото една личност е по-самоуверена, толкова повече се увеличават шансовете ѝ за себerealизация, а тя зависи от редовното практикуване на асертивно поведение. Считаме, че е наложително в образователната ни система да се застъпят все повече добри практики за формиране на асертивно поведение още от най-малка училищна възраст, само по този начин обществото ни ще се придвижи напред, като се освободи от вековните ни модели насаждани от нашите прадеди на пасивност, нежелание открито и честно да споделят мнението си, а когато вече нещата излязат извън контрол да се стига до конфликти и разцепление между хората.

Имаме основание да твърдим, че са се намалили агресивните прояви и са се повишила асертивните прояви на участниците в изследването.

Направеният литературен преглед установи, че проблематиката, свързана с агресивното поведение не е нова, но формирането на асертивно поведение е територия, която очаква своето опознаване и развитие в българското образование. Елементи на това поведение са познати, но като цяло асертивното поведение тепърва предстои да се изучава и прилага. В този аспект настоящият дисертационен труд може да се нарече пионер в създаването на добри практики за формиране на това толкова важно поведение необходимо за човекът на бъдещето – личности готови да отстояват своите възгледи и позиции без да накръняват чуждите. Знанията и опита, свързани с всичко казано до сега подлежат на бъдещо усъвършенстване в учебна среда. Внесената терминологична яснота позволява да се отграничат понятията агресивност и асертив-

ност от сходни понятия. Разработването и прилагането на „Модел за трансформация на агресивно поведение в асертивно поведение, чрез създаване на вълшебни приказки“ е подходящ за деца в не само в начален етап на обучение, а и в прогимназиален етап. Приложим е в учебна и извън учебна среда.

Използвана литература:

1. Aleksieva, M. Syvremenni proekcii na nachalnata uchilishtna pedagogika, Ekip RA, S, 2019.
2. Bandura, A. - Teoriia na socialnoto obuchenie, Narodna prosveta, S., 1977.
3. Berkovic L. Agressiia: prichiny, posledstviia i kontrol' [Tekst] / L. Berkovic. Sankt Peterburg, Prajm – EVROZNAK, [el.resurs]. URL: <http://nkozlov.ru> (data 25.09.2011).
4. Boiadzhieva N., P. Miteva: Gniav i agresivno povedenie pri decata. Prevenciia. Tehnologii. Metodi za spraviane, Izd. M-8-M, 2008.
5. Gospodinov, B. Za syshtnostta i strukturata na metodite na obuchenie. Pedagogika, No 2/1995.
6. Dzhonev, S., Socialna psihologiiia, t.2, Sofi-R, S., 1996.
7. Dimitrova, M. Vnimanie i hudozhestveno tvorchestvo.
8. Рігъов, G. L.N.Desev Kratyk rechnik po psihologiiia, Sofiia, 1981.
9. Rumianceva T.G. Poniatie agressivnosti v sovremennoj zarubezhnoj psihologii 1991. №1.
10. Todorkov, K. Eksperimentalna psihologiiia. VT., Faber 2002.
11. Todorova, L., Todorina D., Zhiriakova, P. – Nakyde sled urocite, Makros 2000, 1995 <https://online.markovcollege.com/course/kurs-uverenost>